

УДК 37.013

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/74-1-44>

Іван АТМАЖОВ,

orcid.org/0000-0002-5879-1170

кандидат медичних наук,

доцент кафедри загальної педагогіки і спеціальної освіти

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

(Ізмаїл, Одеська область, Україна) *atmazovi@gmail.com*

ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

Серед багатьох кризових явищ, що притаманні сучасному суспільству, однією з найбільш гострих є екологічна криза. Ця проблема стала глобальною, оскільки успішність її розв'язання визначає не лише долю природи, а й майбутнє існування людства. Необхідність відновлення гармонійних відносин між людиною та природою ставить перед сучасним суспільством складні завдання. Один із ключових аспектів цього відновлення – створення могутньої системи виховних впливів. Ці впливи мають на меті гармонізацію мислення та формування правильного емоційно-ціннісного ставлення сучасної людини до світу, навколишнього середовища та природи загалом.

Сучасна концепція сталого розвитку, схвалена Всесвітньою комісією ООН з навколишнього середовища і розвитку в 1983 році, включає комплекс заходів, спрямованих на задоволення потреб сучасного суспільства, зберігаючи при цьому навколишнє середовище і ресурси, щоб не порушити можливість майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Освіта щодо навколишнього середовища і сталого розвитку людини займає важливе місце у справі виховання особистості. Система екологічної освіти є одним з інструментів, що забезпечує реальну підготовку до життя та формування бачення світу, базованого на гармонійних відносинах у системі «природа–суспільство–людина». Сучасна глобальна екологічна проблематика ставить перед суспільством нагальне завдання формування екологічної свідомості вже з раннього віку. Дошкільний вік є ключовим періодом у становленні особистості, коли формуються цінності, установки та навички, що визначатимуть майбутнє ставлення людини до природи. Педагогічні та психологічні аспекти виховання в цьому віці відіграють вирішальну роль у розвитку екологічно свідомої особистості. Дослідження цих аспектів дозволить визначити оптимальні підходи та методи виховання, спрямовані на формування в дітей поваги до природи, відповідального ставлення до оточуючого середовища та глибокого розуміння важливості збереження екологічної рівноваги. У статті розглянуто основні аспекти педагогічного та психологічного впливу на формування екологічної свідомості в дошкільників, а також висвітлено ключові аспекти та принципи цього процесу.

Ключові слова: екологічне виховання, педагогічні та психологічні аспекти, свідомість, виховання, виховання дошкільників.

Ivan ATMAZHOV,

orcid.org/0000-0002-5879-1170

Candidate of Medical Sciences,

Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Special Education

Izmail State University of Humanities

(Izmail, Odesa region, Ukraine) *atmazovi@gmail.com*

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF PRESCHOOLERS' ENVIRONMENTAL EDUCATION

Today, among the many crises inherent in our society, one of the most acute is the ecological crisis. This problem has become global, as its resolution not only determines the fate of nature but also the future existence of humanity. The need to restore harmonious relations between humans and nature poses complex tasks for modern society. One key aspect of this restoration is the creation of a powerful system of educational influences. These influences aim to harmonize thinking and cultivate the correct emotional and moral attitude of contemporary individuals towards the world, the environment, and nature as a whole.

The modern concept of sustainable development, endorsed by the UN World Commission on Environment and Development in 1983, encompasses a set of measures aimed at meeting the needs of contemporary society while preserving the environment and resources to ensure the ability of future generations to meet their own needs. Environmental education and sustainable development play a significant role in human development. Each new concept requires a review of the education system, as the environmental education system is one of the tools that provide real preparation for life and the formation of a worldview based on harmonious relationships within the “nature-society-human” system. The modern global environmental issues pose an urgent task for society to cultivate environmental awareness from an early age. The

preschool age is a key period in personality development, during which values, attitudes, and skills are formed that will shape an individual's future relationship with nature. Pedagogical and psychological aspects of upbringing at this age play a crucial role in the development of environmentally conscious personalities. Researching these aspects will help identify optimal approaches and methods of education aimed at instilling in children a respect for nature, a responsible attitude towards the environment, and a deep understanding of the importance of preserving ecological balance. This article explores the main aspects of pedagogical and psychological influence on the formation of environmental awareness in preschoolers, as well as highlights the key aspects and principles of this process.

Key words: *environmental education, pedagogical and psychological aspects, awareness, upbringing, preschool education.*

Постановка проблеми. Можемо визначити потребу у виявленні найбільш ефективних педагогічних та психологічних підходів для формування екологічної свідомості в дітей дошкільного віку. У контексті сучасних екологічних викликів, таких як загроза забруднення довкілля, знищення біорізноманіття та зміна клімату, основна проблема полягає в розробленні ефективних методів і стратегій виховання, що сприяють розвитку в дітей усвідомлення важливості та необхідності збереження природного середовища. Сучасна екологічна освіта пережила значні зміни. Проте стало очевидно, що недостатньо придбати певний обсяг екологічних знань, необхідно також мати чітку етико-екологічну позицію щодо відповідальності діяльності людини. Усі навчальні та виховні заходи природничого характеру мають бути екологічно орієнтованими та спрямованими на розвиток інтелектуальної та духовної сфер особистості. Це дозволить не лише підготувати дітей до системного наукового сприйняття світу та існуючих екологічних проблем, але й до усвідомлення потреби в його вивченні та активних заходах з охорони природи.

Дитинство в дошкільному віці вважається найбільш чутливим періодом для усвідомлення власної співвідносності з живою природою, розуміння власної ролі в збереженні та збільшенні її різноманітності. У Базовому компоненті дошкільної освіти відзначено, що до кінця дошкільного періоду в дітей повинні сформуватися основні концепції екологічного мислення, базові навички в області природничо-екологічної компетентності та позитивне емоційно-ціннісне ставлення до природи (Базовий компонент, 2012). Зміст цього документа спрямовує сучасних педагогів у виборі та розробленні відповідних завдань і методик для роботи з дітьми, призначених не стільки для накопичення певної кількості екологічних знань та елементарних уявлень про навколишнє середовище, скільки для відкриття перед ними основних принципів «науки життя». Ця наука сприяє розвитку почуття власної гідності у вихованців та усвідомленню власної відповідальності за свої дії, поведінку та взаємовідносини в навколишньому середовищі.

Аналіз досліджень. Вплив природи на формування особистості розглянуто в працях Я. Коменського, Д. Локка, Й. Песталоцці, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського. Видатні дослідники даної проблеми, як-от С. Дерябко, Н. Пустовіт, В. Ясвін, підкреслюють необхідність формування екоцентричного типу екологічної свідомості як ключового регулятора поведінки людей у природі. Натомість Н. Горобаха, Н. Глухова, Н. Кот, Н. Лисенко, С. Ніколаєва, З. Плохій, Н. Рижова стверджують, що основи екологічного виховання закладаються ще в дошкільному віці. Вони підкреслюють, що екологічна свідомість є ключовою складовою частиною екологічної культури, а формування її засад – головною метою екологічного виховання дітей дошкільного віку. Науковці єдині в думці, що основна мета екологічного виховання дошкільнят полягає у формуванні основ екологічної культури. Це означає, що вони визнають необхідність свідомого та правильного ставлення дитини до природи, розуміння себе як її частини й усвідомлення тісної взаємозалежності між станом довкілля та здоров'ям і життям кожного з нас.

Мета статті – розгляд та аналіз педагогічних та психологічних аспектів, які впливають на формування екологічної свідомості в дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Дошкільний період є критичним етапом у житті дитини, оскільки саме тоді формуються основи її особистості. Цей період характеризується особливою чутливістю та вразливістю дитини до навколишнього середовища, а також до впливу оточуючих людей та подій, відбувається інтенсивний процес відкриття світу, дослідження нових речей та набуття вмій і навичок. Зміст дошкільного періоду є ключовим для формування особистості, оскільки саме тоді закладаються основи моральних, етичних та соціальних цінностей, які визначаються не лише через навчання та інструкції, але й через спостереження, взаємодію з оточуючим середовищем та власний досвід. Діти на цьому етапі вчаться сприймати світ навколо себе, розвивати емоційну і соціальну компетентність, установлювати від-

носини з однолітками та дорослими. Цінності, які закладаються в дошкільному віці, мають велике значення для подальшої життєвої траєкторії особистості. Вони визначають моральні принципи, погляди на світ, ставлення до себе та інших людей, їх вплив може бути довготривалим і навіть необоротним.

Питання екології та екологічної свідомості стають дедалі більш актуальними в сучасному світі. Якість взаємодії людини з навколишнім середовищем породжує безліч питань і виявляє ряд протиріч. З одного боку, існує потреба в ефективному використанні наявних природних ресурсів для задоволення потреб суспільства. Однак, з іншого боку, наростає усвідомлення необхідності раціонального та гуманного підходу до цього процесу з метою збереження нашої планети для майбутніх поколінь. Це викликає серйозні обговорення і потребу в розробленні ефективних стратегій та політик, спрямованих на збалансований розвиток, що забезпечує гармонію між людиною та природою.

Історично сформувалося так, що природні ресурси розглядалися як нескінченні, їх часто експлуатували та руйнували без жодної необхідності. Заклики до «підкорення природи» мали свої наслідки, які ми розуміємо тепер у довгостроковій перспективі. Сьогодні обережне та відповідальне ставлення до природи є безумовною необхідністю. Зростаюча увага до екологічних питань та розвиток екологічного мислення в майбутніх поколіннях стають нагальною потребою в наш час (Фортунатів, 2016).

Згідно з М. Мусієнко, екологічне виховання полягає в тому, щоб уособити в людині усвідомлене розуміння оточуючого середовища, викликати в неї почуття відповідальності за свої дії, що впливають на природу, підтримувати турботливе ставлення та розумне використання її ресурсів (Мусієнко, 2004).

Культура особистості в екологічному контексті визначає спосіб, яким вона взаємодіє з природним середовищем і втілює відповідну поведінку у сфері охорони природи. Одним із ключових елементів екологічної культури є екологічна свідомість, що включає постійну мотивацію до ініціативних дій стосовно природи та розумне, відповідальне ставлення до неї. Ця свідомість проявляється через різні аспекти особистості, такі як розум, почуття, мотивація, інтереси та особисті погляди, що впливають на її вчинки та дії.

Важливим аспектом, що визначає екологічну грамотність дошкільнят, є їх поведінка в природному середовищі, здатність регулювати її відповідно до законів довкілля, не завдаючи йому

шкоди та не порушуючи його природних зв'язків. Екологічно обґрунтована позиція визначається рівнем знань і уявлень дітей про норми та правила поведінки в природі, наявністю навичок практичної природоохоронної діяльності в природному середовищі, а також усвідомленням необхідності його збереження та розвитку. Така поведінка дитини проявляється в її вчинках стосовно природи, постійному заохочуванні до ініціативних природоохоронних дій та вмінні обмежувати власні імпульсивні бажання для забезпечення нормального існування інших живих істот.

Чим раніше в дитини закладено усвідомлення цінності природи, тим більш органічно будуть розвиватися екологічні традиції, екологічне мислення та принципи раціонального природокористування. Це можна розглядати як утилітарний аспект екологічної освіти та виховання, оскільки таке ставлення сприяє збереженню природних ресурсів та створенню сталого способу життя. Проте варто враховувати й моральний аспект, який показує, що розуміння та гуманне ставлення до природи є не лише елементом моральних цінностей, але і складовою частиною світогляду. Саме наше ставлення до природи та всього живого визначає нашу внутрішню культуру та духовність, впливаючи на формування особистості та співіснування зі світом навколо нас.

Зрозуміло, що в молодшому дошкільному віці діти часто діють спонтанно, не завжди усвідомлюючи можливі наслідки своїх дій. Переходячи в старший вік, дошкільнята вже здатні пояснити свої дії та вчинки, вони прагнуть наслідувати дорослих і потребують схвалення за своїми вчинками. На цьому етапі їх діяльність стає більш різноманітною та активною, збільшується їхній досвід, зростає мотивація до пізнання, що спрямовує поведінку дітей у природному середовищі. Крім того, старші дошкільнята усвідомлюють моральні норми та правила поведінки, відповідно, оцінюють свої власні якості та розуміють важливість своїх дій для оточуючого середовища. Це у свою чергу спонукає дітей старшого дошкільного віку до позитивних вчинків, зроблених із власної ініціативи, а не просто за вимогою дорослих. За систематичного та цілеспрямованого виховного впливу старший дошкільник здатен контролювати свою поведінку, дії та вчинки, дотримуючись моральних норм.

Дитячі садки та школи відчувають потребу сучасного суспільства в тому, щоб молодше покоління освоювало норми та цінності екологічної культури. Вони відповідають на цей запит, спонукаючи дітей розвивати в собі почуття поваги та

любові до природи, що мотивує їх ставитися до неї не лише як до ресурсу, але і як до живого та вразливого об'єкту. Підвищення обізнаності дітей про навколишнє середовище стає одним із пріоритетних напрямів у роботі з дітьми різного віку. Чим раніше почати формування екологічної культури, тим більш цілеспрямованим буде цей процес і тим ефективніше він буде впливати на майбутнє ставлення дітей до природи та навколишнього середовища (Савицька, Сорочинська, 2022).

Дитина вбирає корисні та шкідливі навички на підсвідомому рівні шляхом наслідування. Старші друзі для неї є значущим авторитетом. Залучення дітей різного віку до спільних заходів, таких як екологічне виховання, сприяє кращому усвідомленню істинних принципів збереження природи. Злагоджена співпраця шкільних волонтерів із вихованцями дитячих садків у сфері екологічної освіти стає можливою лише за умови, що самі підлітки володіють екологічною культурою. Це означає, що вони розуміють та переймаються екологічними проблемами, які є загальними для всієї планети, а також демонструють молодшому поколінню красу природного світу та допомагають їм будувати гармонійні відносини з навколишнім середовищем.

Знання та практичні навички, які діти здобувають через взаємодію з природними об'єктами, відіграють важливу роль в їхньому розвитку. Ця взаємодія сприяє формуванню реалістичного розуміння природних явищ, розвиває допитливість, навички спостереження та логічного мислення. Вона дозволяє дітям відкривати нові знання про оточуючий світ, експериментувати та досліджувати, а також розвивати в них повагу до природи та її значення. Такий підхід до навчання сприяє повному розвитку особистості та формуванню ключових навичок, які необхідні для успішної адаптації в сучасному світі.

Щодо методів пізнання природи найбільш поширеними є спостереження та експериментування, які мають велике педагогічне значення, якщо діти володіють відповідними навичками. Ці навички включають уміння планувати дії, фіксувати результати, узагальнювати отримані дані, робити висновки і дотримуватися правил безпеки. Знання про природу закріплюється і уточнюється під час ігрової, мовленнєвої та образотворчої діяльності. Взаємозв'язок між дитиною та природним світом формується через уважне ставлення до об'єктів, які потребують допомоги та заохочення у сфері природоохоронних заходів. Наприклад, старші дошкільнята разом із дорослими можуть виготовляти годівниці для птахів, допомагати тваринам узимку або висаджувати

лікарські рослини. Виявлено, що така діяльність має значний виховний ефект, оскільки спонукає дітей розвивати ціннісне ставлення до природи, що базується на їхній власній екологічній активності, а не лише на виконанні інструкцій або прохань дорослих. Застосування прямого спілкування дітей з елементами природи та природними явищами сприяє виникненню в них позитивних емоцій. Під час такої взаємодії з природними об'єктами у дошкільнят розвивається емоційно-ціннісне ставлення до них. Ж. Юзвак розглядає два аспекти цього процесу: емоційний (вираження радості, захоплення, здивування, бажання звернути увагу до об'єкта, згадування про нього з часом) та пізнавальний (розвиток естетичного сприйняття, здатність самостійно виділяти об'єкт серед інших, висловлення суджень щодо об'єкта та його властивостей).

Екологічне світосприйняття, вплетене в систему гуманістичного погляду на світ, представляє собою цілісне усвідомлення дитиною природного середовища, її самої та свого місця в ньому. Це специфічне розуміння організації світу, що базується на загальних знаннях про навколишнє середовище та ідеальних переживаннях щодо моральних та естетичних аспектів взаємодії з природою. Це також постійні настанови для практичних дій, які визначають програми поведінки дитини в її взаємодії з природою. Екологічна свідомість дітей нерозривно пов'язана з якістю їхніх ціннісних орієнтацій на взаємодію з природою. З огляду на важливість виховання правильної культури ставлення дошкільнят до природи необхідно враховувати впливовий аспект формування їх свідомості – розвиток естетичного сприйняття світу. Почуття його краси може значно вплинути на поведінку дитини в природі, що виступає ключовим фактором в естетичному, моральному та екологічному вихованні.

Висновки. Отже, процес екологічного виховання передбачає створення основ екологічної культури, яка складається з різних компонентів. Серед них – екологічні знання й уявлення, які в дітей формуються через навчання та спілкування з природою. Також важливим елементом є переживання, які вони відчувають, вступаючи у взаємодію з навколишнім середовищем. До цього додається позитивне емоційно-ціннісне ставлення дітей до природи, яке виникає в них під час сприйняття її краси. Не менш важливою є екологічно доцільна поведінка та діяльність у природі, яка базується на правилах та принципах збереження природних ресурсів. Слід підкреслити важливість урахування психологічних особливостей та педагогічних методів у процесі формування екологіч-

ної культури в дітей дошкільного віку. Це включає розуміння їхнього сприйняття природи, формування позитивних емоційних зв'язків з навколишнім середовищем, розвиток екологічної свідомості та виховання практичних навичок для збереження природних ресурсів. Застосування відповідних педагогічних підходів та методів сприяє ефективному формуванню екологічної культури, що відображається у ставленні дітей до природи та їхній поведінці в навколишньому середовищі.

Екологічне виховання є ключовим аспектом діяльності вихователів у дошкільних закладах, де вони виступають як не лише посередники в передачі знань, а й прикладом для наслідування. Організація діяльності дітей повинна сприяти їх власним відкриттям, розв'язанню проблемних завдань та взаємодії з природними об'єктами, щоб вони могли отримувати нові знання про навколишній світ, розуміти його красу й унікальність, а також дбати, охороняти та збільшувати його цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти України / наук. кер. : А. М. Богуш. Київ, 2012. 26 с.
2. Екологія дошкільця. Сталий розвиток. Система роботи з дітьми дошкільного віку / Л. Атаманенко, Г. Волкова, Т. Науменко та ін.; упорядн. В. Семизорова, О. Духновська. Київ: ВГ «Шкільний світ», 2017. 96 с.
3. Мусієнко М. М. Екологія. Тлумачний словник. Київ : Либідь, 2004. 376 с.
4. Пустовіт Н. А., Колонькова О. О., Пруцакова О. Л. Формування екологічно доцільної поведінки школярів : наук.-метод. посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 140 с.
5. Савицька Д. О., Сорочинська О. А. Формування основ екологічної культури в дітей віку в умовах закладу дошкільної освіти. *Сучасні тенденції та концептуальні шляхи розвитку освіти і педагогіки [зб. наук. пр.] : матеріали III міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. 2022. С. 815.
6. Сухар В. Л. Ознайомлення з природним довкіллям. Старший дошкільний вік. Харків: Видавництво «Ранок», 2017. 208 с.
7. Формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку. Навчально-методичний посібник для організації роботи з екологічного виховання в закладах дошкільної освіти / Н. М. Джура, М. Ю. Пристайко, І. В. Шкодин, Л. А. Хом'як. Львів, 2022. 60 с.
8. Фортунатів А. А. Екологічна освіта учнівської молоді у вищих навчальних закладах України та Японії. *Вестн. Чернівецького держ. ун-ту*. 2016. № 4 (93). С. 137–138.

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity Ukrainy (2012) [The fundamental component of preschool education in Ukraine.] / nauk. ker. : A.M. Bohush. Kyiv: Vydavnytstvo. 26. [in Ukrainian].
2. Ekolohiia doshkillia. Stalyi rozvytok. Systema roboty z ditmy doshkilnoho viku. (2017) [Ecology of preschool education. Sustainable development. System of work with preschool-age children] / L. Atamanenko, H. Volkova, T. Naumenko ta in.; uporiadn. V. Semyzorova, O. Dukhnovska. Kyiv: VH «Shkilnyi svit». 96. [in Ukrainian].
3. Musiienko M.M. (2004) Ekolohiia. [Ecology] Tlumachnyi slovnyk. Kyiv : Lybid. 376. [in Ukrainian].
4. Pustovit N. A., Kolonkova O. O., Prutsakova O. L. (2014) Formuvannia ekolohichno dotsilnoi povedinky shkoliariv. [Forming environmentally conscious behavior in schoolchildren]: nauk.-metod. posibnyk. Kirovohrad: Imeks-LTD. 140. [in Ukrainian].
5. Savytska D. O., Sorochynska O. A. (2022) Formuvannia osnov ekolohichnoi kultury v ditei viku v umovakh zakladu doshkilnoi osvity. [Forming the fundamentals of ecological culture in children within the framework of preschool education institutions] Suchasni tendentsii ta kontseptualni shliakhy rozvytku osvity i pedahohiky [zb. nauk. pr.] : materialy III mizhnarodnoi naukopraktychnoi internet-konferentsii. 815. [in Ukrainian].
6. Sukhar V. L. (2017) Oznaiomlennia z pryrodnyim dovkilliam. Starshyi doshkilnyi vik. [Exploring the natural environment. Older preschool age.] Kharkiv: Vydavnytstvo «Ranok». 208. [in Ukrainian].
7. Formuvannia pryrodnycho-ekolohichnoi kompetentnosti ditei doshkilnoho viku. (2022) [Developing natural and ecological competence in preschool-aged children.] Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia orhanizatsii roboty z ekolohichnoho vykhovannia v zakladakh doshkilnoi osvity / N. M.Dzhura, M. Yu. Prystaiko, I. V. Shkodyn, L. A. Khomiak. Lviv. 60. [in Ukrainian].
8. Fortunativ A.A. (2016) Ekolohichna osvita uchnivskoi molodi u vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukraini ta Yaponii. [Ecological education of students in higher educational institutions in Ukraine and Japan] Vestn. cherepivets. derzh. untu. № 4 (93) 137-138. [in Ukrainian].